Het nieuwe ritme

Dans in de moderne kunst

De jaren rond 1900 moeten erg bewegelijk zijn geweest. Geen kunstvorm was in die tijd zo populair en invloedrijk als dans. Schilder- en beeldhouwkunst, muziek en poëzie en niet te vergeten de decoratieve kunst van de Art Nouveau putten zich uit in het weergeven van beroemde danseressen, dans in het algemeen of dans als 'bsoluut ritme'. Uiteindelijk smelten alle kunstvormen samen in het totaalkunstwerk van het Russisch Ballet.

De eerste expressionistische schilders kiezen vaak danseressen als onderwerp om een ongepolijste natuurlijkheid weer te geven. Ernst Ludwig Kirchner, André Derain, Kees van Dongen en Jan Sluyters schilderen wilde, naakte of halfnaakte danseressen als aanleiding voor een compositie van bonte kleurvlakken in woeste beweging. Henri Matisse heeft de meest indrukwekkende en daarmee controversiële dans op zijn naam staan. In 1909 krijgt hij de opdracht van de rijke verzamelaar van moderne kunst Sergej Sjstjoekin om het trappenhuis in diens ruime woning in Moskou van 'decoratieve panelen' te voorzien. Matisse schildert een jaar aan *La danse* en *La musique*, twee panelen van drie bij vier meter. De eerste toont een woeste rondedans van rode figuren tegen een blauwe en groene achtergrond, een poging om een abstracte weergave van puur ritme te maken, in slechts drie, mediterraan geïnspireerde kleuren. Hoewel het slechts als 'decoratief paneel' is bedoeld, breekt er een storm van protest over los, eerst in Parijs, waar het tentoongesteld wordt, en later in het huis van de ongelukkige Sjstjoekin. Veel critici zijn het erover eens dat de moderne beweging zichzelf definitief in diskrediet heeft gebracht met zulke betekenisloze, louter decoratieve schilderingen die alleen gemaakt lijken om te choqueren.

Léon Bakst, *L'après-midi d'un faune:* Vaslav Nijinsky, 1912

Links: Rodin, *Nijinski*, 1912, 18 cm, Musée Rodin, Parijs
Midden: Léon Bakst, *La Péri:* Natacha Trouhanova, 1911
Rechts: Rodin, *Nijinski*, 1912, 18 cm, Musée Rodin, Parijs

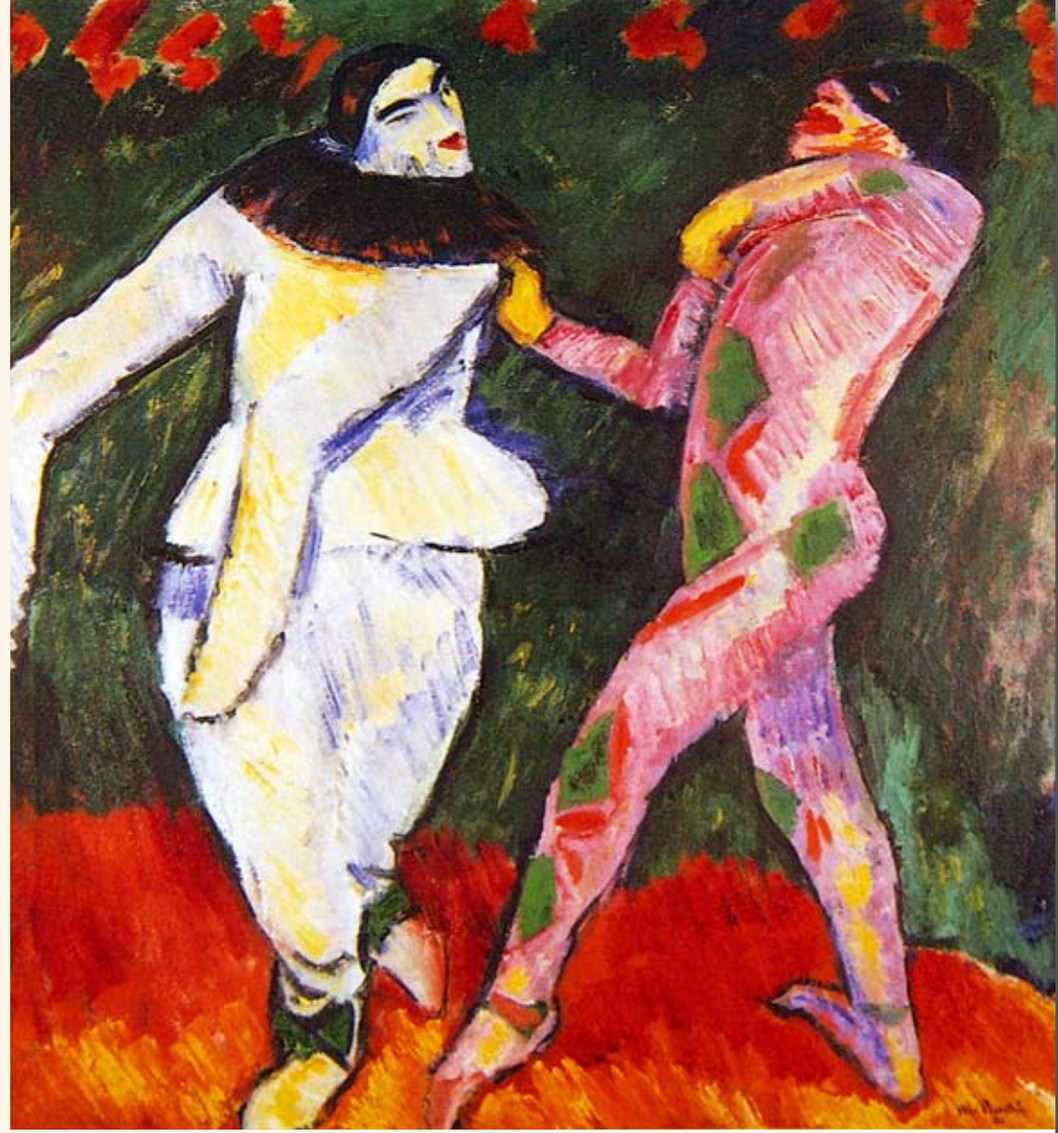

Links: August Macke, *Russisches Ballett I*, 1912, Bremen
Midden: Kirchner, *Russische Tänzerin Mela*, 1911, p.c
Rechts: Pechstein, *Russisches Ballett*, 1909, p.c.

Kort voordat de Franse dans naar Moskou gaat, komt de Russische dans naar Parijs. De fameuze *Ballets russes* zijn een initiatief van een groep kunstminnaars in Sint Petersburg, die de provincialiteit van de Russische kunstwereld aan willen pakken en Rusland open willen breken voor de moderne kunst zoals die in Parijs wordt gemaakt. De oprichters van *Wereld van de Kunst* zijn vooral erg onder de indruk van de Fauves, de Franse expressionisten onder leiding van Matisse, maar hun ambities gaan verder: ze willen de verschillende kunstvormen versmelten in één uitdrukking. In ballet moeten beeldende kunst, muziek en poëzie samenkomen. Door

Links: Picasso, *Projet pour le costume de Pulcinella*, 1920

Rechts: Picabia, *Danseuse étoile et son école de danse*, 1913

schilders ontworpen kostuums en decors leveren als het ware bewegende schilderijen op. De schilders Léon Bakst en Alexandre Benois en de producent Serge Diaghilev veroveren met hun spectaculaire, op Russische folklore en 1001 Nacht gebaseerde voorstellingen eerst het Russische en vervolgens het Berlijnse publiek en maken zich dan op voor de hoofdprijs: Parijs. In 1909 strijken ze in de Franse hoofdstad neer en zijn ze een onmiddellijk succes. Vooral de bonte kleuren en het ongeremde exotisme jagen de hoofden op hol en inspireren parfums, mode en andere toegepaste kunst.

De schreeuwende, contrasterende kleuren van de Ballets Russes zijn ontleend aan de schilderijen van de Fauves, maar deze schilders zijn enthousiaste bezoekers van de 'soirées russes' en Derain, Matisse en Van Dongen laten zich op hun beurt weer inspireren tot 'dansende' schilderijen. De oude Rodin maakt een serie kleine figuurtjes die 'dans' voorstellen; een ervan, uit 1912, is genoemd naar de Russische sterdanser Vaslav Nijinski. Het is geen portret, maar een gestileerde weergave van zijn choreografie. Schrijvers laten zich evenmin onbetuigd. Paul Valéry schrijft het gedicht *L'âme et la danse*. André Gide en Paul Claudel celebreren het 'nieuwe ritme'.

Links: William Roberts, *Study for Two Step*, ca. 1915
Rechts: Percy Wyndham Lewis, *The Dancers - Study for Kermesse*, 1912

Percy Wyndham Lewis, *Red Duet*, 1914

David Bomberg, *The Dancer*, 1913-14

Andere balletgroepen volgen in het spoor van de Russen in Parijs. Ida Rubinstein komt met het Russisch Ballet naar Parijs. Rubinstein is een schatrijke erfgename die haar fortuin in dienst stelt van de Kunst. Zij biedt *Wereld van de kunst* aan hun ballet te financieren, op voorwaarde dat zij er de hoofdrollen (of in ieder geval een aantal) mag dansen. Hoewel zij niet over noemenswaardig danstalent beschikt, maakt haar toneelprésence veel goed. In Parijs is haar morbide femme fatale *Cleopatra* een sensatie.

Nog indrukwekkender is haar dans van de zeven sluiers in Salomé van Glazoenov, op een tekst van Oscar Wilde, in pantomime. Met Diaghilev produceert ze *Schéhérazade* van Rimsky-Korsakov, een fabelachtig succes dat voorgoed de legende van het Russisch Ballet in Parijs vestigt, maar Rubinstein gaat na één seizoen al haar eigen weg. Van 1914 tot 1929 treedt zij op met haar eigen gezelschap en viert zij triomfen met *La valse* en de *Boléro* van Ravel. De vele beeldjes van 'Egyptische' danseressen uit de jaren tien zijn in feite een weergave van Rubinsteins Cleopatra.

De in de vergetelheid geraakte Valentine de Saint-Point combineert dans met lichtprojecties en schaduwspel. Haar spectaculaire producties, samen met Londense voorstellingen van de Ballets Russes en de beginnende jazzkoorts in Europa zetten de Engelse avant-gardebeweging aan tot een volledige versmelting van vorm en inhoud. De Vorticisten onder aanvoering van Ezra Pound proberen het 'absolute ritme' van diens vrije verzen visueel te vertalen in hun schilderijen van 1913-1915. Titels als *Study for Two Step* (William Roberts) en *Red Duet* (Wyndham Lewis) spreken voor zich.

Boven: Cocteau, *Parade - De Amerikaanse manager*, 1917

Rechtsboven: Giacomo Balla, *Scène-ontwerp voor Feu d'Artifice*, 1916-17

Rechts: Kees van Dongen,
Anita – La Belle Fatima et Sa Troupe, 1905-07

Matisse,
L*a danse, panneau décoratif*, 1909-10,
Hermitage,
290 x 391

Links: Léon Bakst, *Shéhérazade*, Odalisque, 1910

Rechts:
Boris Anisfeld, *kostuumontwerp Arabier*, 1911, Russisch Museum

Links: Boris Anisfeld, *Het paleis van de sultan*, decorontwerp 1911, Russisch Museum
Rechts: Nikolai Roerich, *Danses polovtsiennes du Prince Igor*, 1909, Le camp des Polovtsiens

In 1917 bekennen de *Ballets russes* zich tenslotte tot de moderne kunst. Tot dan toe hebben Russische en Franse componisten en librettisten escapistische sprookjes of woeste scènes uit het heidense Rusland geleverd voor de bonte kostuums en decors van Russische kunstenaars. Nu krijgt de piepjonge Jean Cocteau de vrije hand in een radicaal moderne productie, waarvoor Erik Satie de muziek schrijft (met partijen voor typemachine, revolver en propeller) en Picasso kostuums en decors verzorgt.

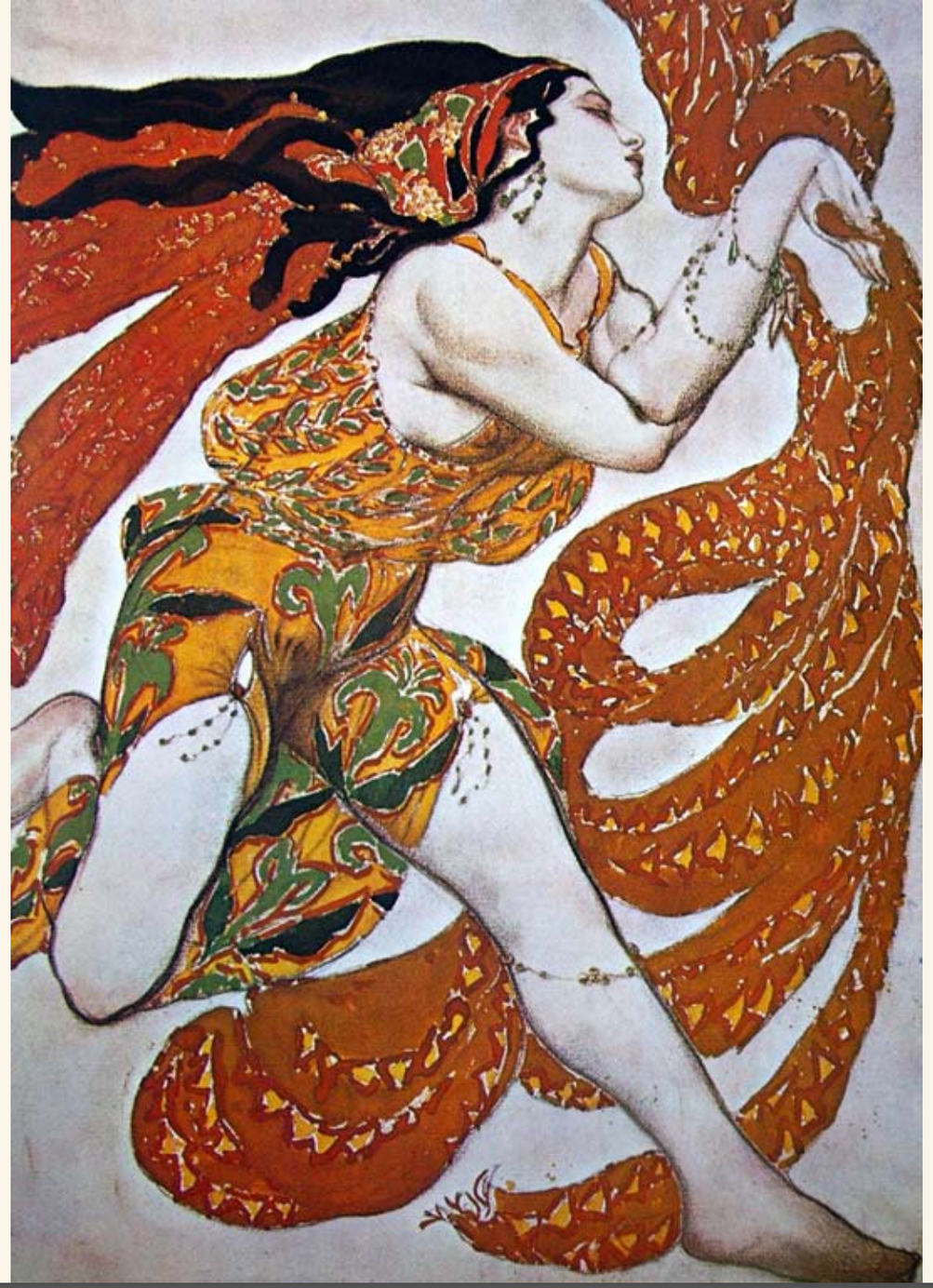
Parade behelst niet meer dan een circusoptocht met karikaturaal uitvergrote figuren op een banaal soort carnavalsmuziek. De reacties zijn ongekend. Diaghilev vlucht meteen na de première in Rome naar Londen. Satie en Cocteau moeten bij het verlaten van het theater oppassen dat hun ogen niet worden uitgekrabd. *Parade* wordt een fenomeen, een spreekwoordelijk ijkpunt van het avant-garde-totaalkunstwerk. Guillaume Apollinaire introduceert in zijn artikel *Parade ou l'esprit nouveau* een nieuwe

term die evenzeer spreekwoordelijk wordt voor de jaren twintig. Een paar jaar later noemde le Corbusier zijn bijdrage aan de wereldtentoonstelling in Parijs (1925) het *Pavillon de l'esprit Nouveau*.
Ondanks de felle reacties is de productie een succes. Het wordt mode de liefde in de loges te bedrijven tijdens Parade. En Picasso wordt een vaste medewerker aan het Russisch Ballet. Het is voor hem een uitgelezen kans om zijn werk in beweging te zien. Vooral met Stravinsky werkt hij innig samen gedurende de jaren twintig.
Igor Stravinsky schrijft in dat roemruchte jaar 1917 maar één ballet voor Diaghilev, dat slechts in kleine kring word uitgevoerd. *Feu d'artifice* is een ballet zonder ballerina's: de rol van de menselijke dansers is geheel overgenomen door puur licht, kleur en beweging. De Italiaanse Futurist Giacomo Balla ontwerpt een decor waar nu alleen nog een miniatuur-reconstructie van bestaat, met bewegende lampen en roterende schijven ervoor. Het is een geheel nieuw concept voor ballet dat weinig navolging heeft gekend.

Michel Didier

Links: Léon Bakst, *L'oiseau de feu*, Tamara Karsavina, 1910

Midden: Picasso, *Parade*, 1917: paard

Rechts: Léon Bakst, *Narcisse: Bacchante*, 1911